

CSÁNYI ERZSÉBET

Újvidéki Egyetem, BTK
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
erzsebet.csanyi@gmail.com

A KÖNYV ÉS A KÖNYVOLVASÁS TOPOSZA A VÉGELADÁSBAN*

The Topoi of Book and Reading a Book in Clearance Sale

A kutatás célja megvizsgálni Tolnai Ottó *Végeladás* című drámájában a könyv és a könyvolvasás motivikus, metaforizációs és kompozíciós szerepét. Behatóan elemzi a kép, képsor, allegória folyamatának kialakulását, az életidő és a könyvmotívum kapcsolatát, a könyvtoposz fékező/lassító ritmust kialakító hatását a szerkesztés szintjén. A megiramodó, eltemető idővel egyetemben a műben a világ fokozatos leárnyékolása, absztrahálódása zajlik. A könyv paratitúrává, a főhős karmesterré minősül. A könyvtoposz szerepe végül a *színház a színházban* poétikai elvének érvényesítésévé tágul.

Kulcsszavak: könyvtoposz, könyvolvasás, Tolnai, *Végeladás*.

Tolnai „új tónusú” színházi világában, „végjátékaiban” a tárgyak, zörejek, izmok (TOLNAI, 1997) szerepére irányul a figyelem.

A *Végeladásban*, ami egyben végelodás, végjáték is vígjáték helyett, a tárgyak fogyatkozása, eltűnése, a másokra hagyás aktusa, a kiárúsítás, az egész cselekmény ritmusa egy központi, szakralizálódó tárgytól, a nagybetűs Könyvtől függ. Ebben írja ugyanis, hogy Csömöre bácsi, az aggastyán kinek mit és milyen ütemben adjon el élete végén, kinek mit ígért és melyik dátumhoz kötődően. A tárgyak közt eltöltött élet végén a tárgyaktól való búcsú a halálba való készülődés aktusa. Ugyanakkor az egész helyzet groteszk tragikomikuma is kirajzolódik, hisz az élet kiegyenlítődik a tárgyak birtoklásával,

* A tanulmány a Szerb Köztársaság Oktatás- és Tudományügyi Minisztériuma 178017. számú projektumának keretében készült.

lesüllyed a holt világ szintjére. Az emberi élet mint a tárgyak közti fuldoklás reménytelensége tételeződik, ugyanakkor minden tárgyhoz millió emlék kötődik, s ezáltal felidéződik Csömöre egész életének eszmei tartalma. A tárgyak, ill. az élet közül való kivonulást a dráma mint ceremóniát jeleníti meg, a főhős rendezőként, karmesterként kívánja uralni ezt a helyzetet, ami eleve groteszk, hisz az életosztón jövőbe nyitott folyamatosságával szemben a halálosztónt működteti parodisztikus nyugalommal.

Csömöre bácsi méltóságteljesen, kész tényként kezeli közeli halálát, és nem rettegve, hanem felülkerekedve, mintegy bölcs bohócként szerepli végig hátramaradt napjait. Főszereplő, megrendelő, rendező akar lenni, a tempót ő akarja diktálni, szép, szinte észrevétlen kimúlást, a világegyetemben való feloldódást kíván önmagának. A végjáték alaphelyzete a várakozás, végkiürítés, kupeckodás.

Ehhez van szüksége a Könyvre, amelyben még korábban feljegyezte, kinek mit ad el. Az európai kultúra történetében az írás és olvasás, maga a könyv alapmetaforává, toposzá vált, s ennek a kontextusnak a keretében válik itt, Tolnai drámájában az írás/bejegyzés/könyvelés, maga a Könyv a rendteremtés és élni tudás eszközévé, a káosz és téboly elleni racionalitás megteremtőjévé.

Csömöre bácsi, a nyolcvanvalahány éves főhős a Könyvet Bibliaként tartja maga mellett, az események sodrában minden pillanatban fellapozza, a Könyvhöz menekül, „lapoz”, s mint a Szentírás sorait, úgy olvassa ki belőle, hogy kinek mit ad el a házból, mit ajándékoz oda, kereskedik, alkudozik, búcsúzkodik, riadozik – tárgyaitól elválva magától a világtól távolodik, s ebben a Könyv utasításai segítik. A Könyv e drámai folyamatnak, valóságos ütközetnek, a lét nemlétbe olvadásának, észrevétlen áttűnésének zenei partitúrájaként a végjáték művészi ritmusát rögzíti. A mű a lassítás ütemeit dolgozza ki, a fékezés művészetét keresi: „Nagyon kell vigyázni, meg ne iramodjanak a dolgok, meg ne iramodjon ez a sok vacakság, mert maga alá temet...Vissza-fogni! Egészen lelassítani! Úgy távozzanak tőlem, minden úgy, mint ahogy az árnyék csúszik a földön, észrevétlenül” (TOLNAI 1996; 27).

A mű elejétől fogva a könyv Bibliaként (a görög büblosz jelentése: íróanyag, papirusz, könyvtekerecs), a könyvek könyveként jelenik meg. A Könyv magát a Szentírást, a szent bejegyzést, a jövendölést jelenti a halál felé hátráló öreg számára, ezt a szöveget erősíti a gyónás, az imakönyv és az élet mint szenvedéstörténet motívuma.

Míg a *Végeladásban* a Könyv, a feljegyzés, a szó a halál attribútuma, a halált adagolja, addig az Újszövetségben a szó, a Könyv a világkeletkezéshez, a teremtéshez kötődik: „Kezdetben vala amaz Ige, és az az Ige vala az Istennél, és az az Ige Isten vala. Ez az Ige kezdetben az Istennél vala. Min-

denek ez által teremtettek, és ő nála nélkül semmi nem teremtett, valami teremtett. Benne vala az élet, és az élet vala az embereknek ama Világosságok” (JÁNOS EVANGÉLIUMA 1,4).

A testté levő ige képze a teremtés gondolatát ragadja meg az ókorban. A középkorban már a szó helyett a könyvtoposz válik meghatározóvá, a világ mint könyv (a LIBER MUNDI) képze terjed el. N. Mandl Erika szerint: „Így válik a Biblia a könyvek könyvévé, s erre a korban stabil ideológia épülhetett. Eszerint Isten a legfőbb szerző, aki úgy teremtette meg a világot, mint egy könyvet. S ezt a világot, mint egy könyvet próbálta olvasni és értelmezni a középkor embere. Tehát a világot, mint könyvet egy másik könyv (a Biblia) segítségével kellett értelmezni, jelek összességéként” (N. MANDL 2001).

A kódex korában a könyv a templom szakrális tárgya, nem is az olvasást, ill. az ismeretközvetítést szolgálja, hanem csupán kegytárgy.

Tolnai drámájában Csömöre bácsi valamennyi tárgyának szakrális szerepe van, a Könyvnek is, amely életének legfontosabb, szimbolikus kelléke. A szakrális aurát hordozó Könyv függvényében alakul a való világ.

A szakrális és profán bináris ellentéte mentén kirajzolódó vonulatok az élet és halál, a reális és az irreális kettősségére osztja a drámai világképet. A főhős a valóság eseményeit minduntalan az Írás betűivel veti össze, azzal szembesíti. Elfordul a világtól, és beletekint a Könyvbe. Olykor lapoz. Ha újabb alkura kerül sor, bejegyzi. A valós események ott tükröződnek a lapon, egy elvonatkoztatott, transzcendens szférában. A kutatás érdekes felismerésként utal a könyv és a scriptománia kapcsolatára. Az európai művelődéstörténetben „az »írás« egészen új nyelvfajta, és az emberi éberlétkapcsolatok teljes megváltoztatását jelenti, mivel megszabadítja őket a jelen kényszerétől [...] Az írás és az olvasás tevékenysége sokkal, de sokkal elvontabb, mint a beszélés és a hallás. [...] Az írás a messzeség nagy szimbóluma, nemcsak a távolságé, de mindenekelőtt a tartamé: a jövőé, az örökkévalóság igenléséé. A beszéd és a hallás mindig a közelnek és a jelennek szól, az írás segítségével viszont olyan emberekhez beszélhetünk, akiket soha nem is láttunk, vagy akik még meg sem születtek. [...] Az írás a történetiség képességének első számú ismertetőjegye. De éppen ezért semmi sem jellemzőbb egy kultúrára, mint belső viszonyulása az íráshoz” (SPENGLER 1994; 210).

Tolnai Ottó hőse már többre becsüli a halott írást, mint az eleven beszédet, amely ellentét – a vonatkozó kutatások szerint – szintén közismert európai toposz (vö. NYÍRI, 1998). Míg az írás a távollét, a messziség állapotát, a pragmatikus életviszonylatokból kiesett ember megfeszített belső figyelmét, szemlélődő tudatát jelzi, addig a beszéd közelsége és jelenvalósága nyilvánvaló. Az olvasás/írás mindenkor egy elidegenítő, elmagányosító hatással is rendelkezik. Csömöre bácsi már ügyetlen jelenbéli tetteiben, az emlékek

lehúzzák, kiragadják az életvilág kontextusából. Ám Csömöre mint „olvasó ember” nem az extenzív (ráérős, értelmező) és intenzív (gyors) olvasás dilemmáját jeleníti meg, mert a Könyvet, az írást és az olvasást alapvetően primitív funkciókkal ruházza fel: felsorolások, jegyzékek, adattárak készítésére, kipipázására, dátumozására, egyes szavak kihúzására, „könyvelésre” használja, így ez ebben is a kódexek szakrális tárgyi funkciójára emlékeztet. Az írás/olvasás csupán a tárgyak listázására és a lajstromok ellenőrzésére szolgál, s nem kelt reflexiókat. A hős tapasztalati kompetenciája és asszociációs készsége ugyanis alapvetően a tárgyakhoz kötődik, s nem az olvasásba merülés révületéhez. Az olvasást általában összpontosítás, egyfajta szellemi éberség, kiegyensúlyozottság, az időtudat különleges dimenziója jellemzi. A *Végeladás* nem az olvasásról szól, hanem a tárgyról, amelyeket azonban az olvasás/lejegyzés szűrőjén kell áteresztetni. A könyv felütésével a tárgyak írásos ellenőrzése folyik. A hős Könyve a legszíkárabb módon lekottázza, leképezi, tükrözi a világot. A főhős nagybetűs Könyvének párjaként villan föl a borbély zsiros notesze, valamint második feleségének „kocsiderékre való” imakönyve. Hogyan fordítható át a tárgyasult világ a Könyv lapjain lejegyzett szavakba? Miközben írás és olvasás gesztusa mitizálódik, misztifikálódik, a könyv matematikai pontossággal adatokat közöl.

A tárgyak eltűnnek, elviszik őket, a múlt világában kezdenek lebegni, absztrahálódnak, reflexió, múlttudat lengi körül őket, s meglódtíják a hős képzeletét. Csömöre időélménye tárgyfüggő, tárgyakhoz tapadó, mindegyik dolognak története van, külön tirádát érdemel, s a mű mint tárgytörténet tárgytól tárgyig haladva bontogatja a kifejeletet.

A „groteszken naturalista életképsorozat” (RADNÓTI 1996; 207) négy részre, négy képre tagolódik: nyár, ősz, tél, tavasz. Az eladás, odaajándékozás képei – az ismétlődések által – képsorokká, majd időről-időre allegóriává emelkednek, stilizálódnak, jellé csupaszodnak, álomszínházzá válnak. A borbélyal folytatott játékjelenetekből fokozatosan kialakul az évszakok linearitásába illeszkedő „becketti hangulatú bohóctréfa (bolondjáték)” (RADNÓTI 1996; 207).

A kisebb-nagyobb epizódok, állóképek, olykor frenetikus pillanatok között az igazgató és a színészek betoppanása képez külön egységet. A kontraszthatást fokozza a tömegjelenet, a ricsaj, a szavalatok, a viták, az idegen narratíva és stílus. Már a szerzői utasítás két színművet említ, amelyek egyesülnek: a *Végeladás*ba ékelődik a színészek *Nincs maradás* című darabja, amelynek próbája Csömöre szobájában zajlik. A színház a színházban poétikája, amely ilyképp nyomatékosan megjelenik a *Végeladás*ban, elsősorban a tükörmozzanat révén kapcsolódik a könyv toposzához. A világ mint színház toposza ugyancsak a középkorban kezdett elterjedni, Shakespeare

korában pedig közkeletű gondolat a TEATRUM MUNDI. E világkép szerint a természetes és a mesterséges, a valóság és a látszat, a hiteles és a hamis paradoxális pozíciókat foglalnak el, igazságérvényük viszonylagos. Ha a mű főhőse a könyvtoposszal a fikció–valóság közti járatokat teremtette meg a maga életgyakorlatában, akkor a *Nincs maradás* című betétdarab a fikció–fikció közti játéknak ad teret.

A Könyv a bejegyzések mentén elvezeti Csömörét a halálba. A lassítás, áttűnés technikáját követő antidráma főhősének utolsó szavai („Nincs maradás. Nincs, csak a szenvedésben.”) összekötik, kibogozhatatlanul összekuszálják a *Végeladás* és a *Nincs maradás* szálait.

Irodalom

- N. MANDL Erika (2001): Az olvasás mint az európai kultúra alapmetaforája. Vajdasági Könyvtári Hírlevél, 10–12. 12–16. <http://www.kapocs.org/vkh10-12/006nmand.htm> (2011. 11. 15.)
- NYÍRI Kristóf–SZÉCSI Gábor szerk. (1998): Szóbeliség és írásbeliség. A kommunikációs technológiák története Homérosztól Heideggerig. Áron Kiadó, Budapest. http://nyitottegyetem.phil-inst.hu/filtort/ktar/szny/nyiri_bev.htm (2011. 11. 15.)
- SPENGLER Oswald (1994): A Nyugat alkonya. Európa Könyvkiadó, Budapest
- TOLNAI Ottó (1997): Esetem a színházzal. Alföld, 2. (február) <http://epa.oszk.hu/00000/00002/00014/tolnai.html> (2011. 11. 15.)

THE TOPOI OF BOOK AND READING A BOOK IN CLEARANCE SALE

The aim of this study was to examine the compositional and metaphorization role of books, reading books and their role as a motif in *Végeladás* (*Clearance Sale*), a play by Ottó Tolnai. The study profoundly analyses the unfolding of the scene, sequences of scenes and allegory, the relationship between lifetime and the book motif, and on the level of structure its effect of hindering/slowing down the rhythm. Alongside time which rushes and entombs, the world gradually becomes abstract. The book is regarded into a score and the protagonist becomes the conductor. The role of book topos finally expands into the assertion of the poetic principle *theatre in the theatre*.

Keywords: book as topos, reading a book, Tolnai, *Végeladás* (Clearance Sale).